

نقد جامعه شناختی رمان گورستان غریبان از ابراهیم یونسی

امین بامری^۱

چکیده

جامعه شناسی ادبیات از دانش های نوپا و از شیوه های جدید و کارآمد است که به بررسی محتوایی آثار ادبی می پردازد و امروزه در واکاوی انواع ادبی نوین، به ویژه رمان فارسی معاصر، کاربرد فراوان دارد. رمان فارسی با توجه به جنبه های واقع گرایانه و اجتماعی آن و نیز از این حیث که با تاریخ معاصر پیوندی تنگاتنگ دارد، بهتر از شعر معاصر به پرسش های جامعه شناسی پاسخ می دهد. و از دریچه ی مطالعه ی رمان فارسی، به خوبی می توان ساختارهای جامعه ی ایرانی را تبیین کرد. رمان گورستان غریبان ابراهیم یونسی، رمانی کاملا واقع گرایانه است و هدف از نقد جامعه شناختی این اثر، بررسی ساختارهای تاریخی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی جامعه ی ایران عصر رضاشاهی است. این مقاله می تواند اوضاع جامعه ی ایران دوره رضاشاهی و مدتی کوتاه پس از آن را مقارن با پیدایش و زمان حوادث رمان گورستان غریبان است به روش تحلیل و نقد متن به خواننده بنمایاند.

واژگان کلیدی: نقد جامعه شناختی، رمان، گورستان غریبان، ابراهیم یونسی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی

مقدمه

جامعه‌شناسی ادبیات یکی از مطالعات میان رشته‌ای و از رشته‌های نوپای علوم اجتماعی است که ادبیات را به عنوان بخش مهمی از اجتماع و بازتاب درخور توجهی از فرهنگ‌ها و خرده فرهنگ‌ها مورد بررسی قرار می‌دهد. در واقع جامعه‌شناسی ادبیات به مثابه‌ی پلی است که ادبیات و جامعه را به هم متصل می‌کند. "جامعه‌شناسی ادبیات، به عنوان دانشی اجتماعی، به بررسی ادبیات، این بخش از شعور اجتماع می‌پردازد؛ و با روش علمی جوهر اجتماعی آثار ادبی، شرایط و مقتضیات محیط اجتماعی دربرگیرنده و پرورنده‌ی شاعر و نویسنده، جهان بینی و موضع فکری و فرهنگی آنان، مباحث و موضوعات و سفارش‌های اجتماعی مورد توجه در آثار ادبی را مورد مطالعه قرار می‌دهد.

می‌توان گفت: " این بخش از ادبیات رابطه‌ی بسیار پیچیده‌ی بین خواننده و نویسنده را ترسیم می‌کند و زاویای تاریک این رابطه را می‌نمایاند و ادبیات را از ذهنیت‌های فردی به ساختارهای جمعی از طریق صورت‌های انتزاعی به بررسی می‌گذارد و آنها را به هم پیوند می‌زند و به قانون درمی‌آورد. " (اسکارپیت، ۱۳۷۴: ۵)

اصالت جامعه‌شناسی ادبیات در تشریح مناسبات جامعه و اثر ادبی است. با مطالعه‌ی اثر ادبی بهتر می‌توان تاریخ اجتماعی و سیر تحول و تطور جامعه را بررسی نمود. " یک اثر ادبی و نویسنده‌اش از یک طرف، و جامعه از طرف دیگر ارتباط تنگاتنگی در همه‌ی ابعاد وجود دارد و بیان این ارتباط و اهداف آن، در بهبود و پیشرفت جامعه موثر است. نویسنده از اوضاع ناپسند مادی و اجتماعی جامعه‌ی خویش انتقاد می‌کند و بر خلاف ذوق و پسند جامعه سخن می‌گوید. با محیط مبارزه می‌کند و می‌کوشد آن را تغییر دهد. " (زرین کوب، ۱۳۶۱: ۴۲)

اما این نکته واضح است که رمان بیشتر از هر نوع ادبی دیگر تحت تاثیر شرایط اجتماعی قرار دارد و بهتر از هر اثر ادبی می‌تواند ساختار جامعه را در خود بازتاب دهد. رمان نویس واقعیت‌ها را می‌بیند و به تصویر می‌کشد در واقع رمان به عنوان یک سند تاریخی است که به وسیله‌ی آن بهتر می‌توان یک جامعه را درک کرد. می‌توان چنین گفت که رمان همان زندگی اجتماعی است که بازتاب دهنده‌ی آداب و رسوم، فرهنگ، روش زندگی مردم و... است. و از نظر فرم و درون مایه " نسبت به بقیه‌ی هنرها، شاید به جز سینما، به طور مستقیم‌تری از پدیده‌های اجتماعی مایه می‌گیرد و با وجود اینکه رمان‌ها غالباً وابسته به لحظات خاص تاریخی جامعه هستند، هنگام مطالعه‌ی آنها باید دقت داشته باشیم که با یک هنر سروکار داریم. " (زرّافا، ۱۳۶۸: ۹)

اولین مسئله‌ای که باید در بررسی اندیشه‌های اجتماعی یک رمان مورد توجه قرار بگیرد، موضوع رابطه میان خود فرم رمانی و ساختار محیط اجتماعی‌ای است که این فرم در درون آن تکامل یافته است.

اما به این نکته نیز باید توجه کرد که مسائل جامعه شناسی رمان از مسائل دشوار و پیچیده و در عین حال بسیار گیرا و شورانگیز هستند" به همین سبب این امر تنها با کوشش های یک یا حتی چند پژوهشگر که در یکی دو پژوهشگاه گرد آمده اند، بتوان در این عرصه پیشروی کرد، نمی تواند اصلا مطرح گردد." (همان، ۱۰)

پیشینه ی تحقیق

در زمینه ی جامعه شناسی ادبیات، امیرحسین آریان پور اولین کسی است که مباحث جامعه شناسی هنر و ادبیات را در ایران مطرح کرد. از سال ۱۳۴۱ به بعد، او سخنرانی هایی را برای دانشجویان دانشگاه تهران ایراد کرد و بعدها این سخنرانی ها با اضافاتی به صورت کتاب منتشر شدند. از سال ۱۳۴۸ به پیشنهاد غلامحسین صدیقی درسی با عنوان "اجتماعات در ادبیات فارسی" برای دانشجویان جامعه شناسی و علوم اجتماعی ارایه شد و این عنوان درسی بود که باعث شد پژوهش های فراوانی در این زمینه به انجام رسد.

درباره ی رمان گورستان غریبان تاکنون چند نقد صورت گرفته است: سید عبدالعلی دستغیب و پرویز حسینی. نقد اول، نقد محتوایی رمان است و حسینی رویکردی انتقادی به رمان دارد. مقاله ی حاضر می کوشد که چهره ی طبقات اجتماعی و وضعیت اقتصادی و فرهنگی جامعه ی ایران عصر رضاشاهی را ترسیم کند. چرا که ادبیات و به ویژه رمان منعکس کننده ی واقعیت های اجتماعی است.

معرفی کوتاه نویسنده

ابراهیم یونسی در سال ۱۳۰۵ در شهری مرزی در کردستان به نام بانه چشم به جهان گشود. دوره ی دبستان را در سال ۱۳۱۷ در بان تمام کرد و چون بانه دبیرستان نداشت پدرش او را به سقز برد و در دبیرستان ثبت نام کرد. در سال ۱۳۲۲ وارد دانشکده ی افسری می شود. در مهرماه ۱۳۲۷ با درجه ی ستوان دوم سوار مامور خدمت در لشکر ۴ رضاییه می شود. در سال ۱۳۲۹ در اثر حادثه ای پای چپ خود را از دست می دهد. در سال ۱۳۳۳ در جز افسران سازمان نظامی حزب توده ایران بازداشت و محکوم به اعدام می شود. اما به علت نقض عضو خدمتی با درجه تخفیف ویژه حکم اعدامش تبدیل به حبس ابد می شود.

در زندان به مطالعه و یادگیری زبان انگلیسی پرداخت و حتی چند ترجمه ی ادبی را نیز ارایه کرد. بعد از آزادی از زندان در مرکز تازه تاسیس آمار ایران استخدام شد. در سال ۱۳۵۰ به پاریس رفت و برای دوره ی دکترا در دانشگاه سوربن نام نویسی کرد. در سال ۱۳۵۵ به دریافت درجه ی دکترا نایل آمد. در دوره دولت مهندس بازرگان به عنوان نخستین فرماندار کردستان پس از انقلاب منصوب شد. وی هشتاد کتاب از انگلیسی و یک کتاب از زبان فرانسوی به فارسی ترجمه کرده است.

خلاصه ی رمان

روایت کننده ی داستان حسین و ابراهیم هستند داستان از آن جا آغاز می شود که پسر بزرگ خانواده ی رضایی پینه دوز که جوانی زیباست منظور نظر امیرلشکر غرب قرار می گیرد و چون به تمنای زشت این امیر لشکر تن در نمی دهد به جرم جاسوسی برای شوروی به زندان می افتد. اسماعیل خان پیشکار امیرلشکر که از عالیه دختر رضایی پینه دوز خوشش آمده است از خانواده اش درخواست می کند تا او را به آشپزخانه ی امیرلشکر بفرستند تا شاید بتواند برادرش را نجات بدهد اما بدون اینکه بتواند کاری انجام دهد به روسپی گری می افتد و دیگر به خانه بر نمی گردد. برادر از زندان فرار می کند و وقتی که از وضعیت خواهرش آگاه می شود او را می کشد و برای انتقام گیری به جان امیرلشکر سوء قصد می کند اما تیرهایش خطا می روند و دستگیر و چند روز بعد اعدام می شود. دو فرزند دیگر خانواد حسین و ملیحه در وحشت و سوگ بزرگ می شوند. حسین به ترغیب ابراهیم، پسر آقای سلیمانی از خوانین بانه، وارد حزب و مبارزه ی اجتماعی می شود. هر دو دستگیر و به زندان می افتند. و در زندان است که گذشته ی تلخ گاه از زبان این و گاه از زبان آن نقل می شود. هر چند که حسین چند سال از ابراهیم کوچکتر است اما از دوره کودکی با او دوست و همراه شده است.

ابراهیم مادرش رعیت و طرفدار قشر ضعیف جامعه است با پدر اختلاف سلیقه دارد و کمی پیش از زندانی شدنش با دختری پاک سیرت پیمان زناشویی می بندد. پدر بعد از مدتی به تهران می رود. در نهایت ابراهیم با پدر آشتی می کند. حسین نیز پس از آزادی از زندان با دختری به نام روناک ازدواج می کند و فعالیت های سیاسی اش را کنار می گذارد.

تحلیل داستان

ساخت اجتماعی - اقتصادی

زمینه ی قصه های یونسی غرب ایران و زندگی شبانی و روستایی این منطقه و ترسیم کننده ی زندگانی مردم کردستان در دوره ی ستم شاهی است. فقر در سرتاسر رمان بیداد می کند وجود فقر در یک جامعه موجب بی سوادگی می شود و اعتقاد به باورهای غلط، زندگی افراد را دگرگون می سازد. "عده ای معتقدند مدرسه مال فقیر فقرا نیست - فقیر فقرا را چه به مدرسه! - بیشتر پدر و مادرها از این جمله بودند." (یونسی، ۱۳۷۲: ۲۸۵) کودکان در کوره ی رنج و فقر پرورده می شوند اگرچه بیشترشان از بی غذایی می میرند و آنان که بزرگ می شوند امیدی به آینده ندارند و چنین توصیف می شوند: "بچه ها، دختر و پسر، با پاهای نی قلیانی و شکم های طبله گروه از جانور و سرهایی که بر گردنهای نازک لق و لق می خورند در خاک و خل می لولیدند." (یونسی، ۱۳۷۲: ۲۰۶)

در شهر به سبب فقر کسی نیست که از فرط شکم گندگی و چاقی هنگام راه رفتن سر را به عقب بیندازد و راه برود سرها همه فروافتاده و قامت ها متمایل به خمیدگی است.

مردمی که برای تکدی شهر و وطن خود را ترک می کنند و به کشوری دیگر پناه می برند. "گرانی بود. مردم آذربایجان از بی نانی، گروه گروه، زن و کودک، پیرو جوان، پای پیاده، پابرهنه، بی برگ و نوا به تکدی به عزم رفتن به عراق می آمدند؛ در راه تلف می شدند، یا نیمه جان به شهر می رسیدند. شهر تنگدست بود اما با اینهمه تنگدستی خود را با این مردم درمانده قسمت می کرد. در مساجدی می خوابیدند و از خانه خا تکدی می کردند." (همان، ۶۰۰)

دیگر عنصر پررنگ داستان زورگیری و زور گویی مقامات فاسد است. "ابوالفتح خان از بازار پایین می آید؛ گوشت می خرد، پول نمی دهد، چای می خرد باز هم پول نمی دهد، سیگار می خرد... بستنی می خورد... در واقع هیچ چیزی نمی خرد همه چیز را می خورد." (همان، ۹۸)

مالکی اگر کره اسب قشنگی دارد متعلق به بندگان حضرت اجل است. اگر پارچه ی مرغوبی آورده شود متعلق به خانم جناب سرهنگ است. و اگر چیزی را که مقامات می خواهند به آنها داده نشود باید به زندان بروند. "شما امیرلشکر را می دیدید- من بیشتر! می دیدید که اسماعیل خان را می فرستاد و مردم را سر کیسه می کرد، حبس می کرد، از آن یک پول می گرفت، از آن دیگر اسپ، از آن دیگر چیز دیگر." (همان، ۴۴۰)

ویژگی دیگری که در داستان به چشم می خورد، نبود بهداشت است. بهداشت در زندگی مردم جایی ندارد. محله ها کثیف است. به عنوان نمونه حسین ده مصطفی خان را این گونه توصیف می کند.

ده مخروبه بود. همه جا سرگین همه جا کثافت؛ یا سه چهار سگ نزار. " (همان، ۳۸۲)

مصطفی خان مالک ده است اندیشه ی درستی ندارد، خانه که در آن سکونت دارد از همه جا کثیف تر است. "به سوی سرا بازآمدم؛ اطراف سرا همه آشغال و کثافت بود. گرداگرد سرا، پوست و پر مرغ و تفاله ی چای و پوست هندوانه و گرمک بود. این آشغالها از سرا بود." (همان، ۴۰۱)

در این اوضاع نامساعد بهداشتی، پزشکی در محل نیست تا به معالجه ی بیماران بپردازد. و بیماریهای واگیردار در میان شهرها و روستاها بیداد می کند. "در زمستان تیفوس بیداد می کند؛ مردم گُرگُر می میرند؛ از تیفوس، از حبسه، از سرماخوردگی، از سینه پهلو، از بی غذایی." (همان، ۲۵۸)

در چنین وضعیتی ملاها هم ملا بودند و به کار دینی مردم می پرداختند و هم پزشک. کسانی که دچار بیماری های روحی می شدند به وسیله شیوخ و با استفاده از روشهای درمانی جدید و نادر همچون روشهای چوب زدن، گرسنگی دادن و... درمان می شدند حتی ممکن بود که بیمار در زیر این گونه درمان های شکنجه گونه بمیرد. "یارو عروس یا دختر یا پسرش دیوانه می شود، حاضر نیست به دکتر- اگر دکتر در دسترس باشد- مراجعه کند یا بیمار را برای معالجه به جایی ببرد.

عروس بیمارارش را پیش شیخ می برد- خدمت حضرت شیخ- تا معالجه اش کند. بنا به معمول از چوب و فلک و گرسنگی دادن و این جور روشهای درمانی استفاده می کنند." (همان، ۲۴۳)

رواج باج دهی و رشوه ستانی در میان طبقات مختلف جامعه برای رسیدن به اهداف شان کاملاً مشهود است. پدر حسین برای اینکه بتواند از مجازات تیراندازی پسرش به حضرت اجل کاسته شود به اسماعیل خان رشوه می دهد. وقتی که مصطفی خان مانع ازدواج خواهرش با نوکر خانه می شود و آنها تصمیم می گیرند به خانه ی قاضی بروند تا قاضی آنها را به عقد هم در بیاورد، مصطفی خان "سرانجام با واسطه و واسطه تراشی و مقادیری سبیل چرب کردن و تهدید و وعده و وعید طلا خانم را تحویل گرفت و همراه مادرش به ده فرستاد." (همان، ۵۹۹)

از دیگر واقعیت های اجتماعی جامعه ی آن روز که یونسی آن را به تصویر کشیده است و در میان عموم مردم و همچنین در طبقات بالا رواج دارد فساد اخلاقی است. کلایبی رجب در این شهر برای خود دستگاهی دارد." نمی دونی کلایبی یک خانم همدانی آورده که آدم حظ میکنه نگاهش کنه از نگاهش سیر نمیشی!... دکان همه را تخته کرده... آی بد مصب مشتری داره!" (همان، ۶۰) از دیگر مسائلی که در داستان به وفور به آن پرداخته شده است، شراب خواری و اعتیاد است. که در بین تمام افراد جامعه دیده می شود." بعد از شام بساط وافور را گسترده کردند. عزیزه خانم هم چند پکی می زد، و قیافه اش در این جور مواقع دیدنی بود. این وقت ها بابا اوستا می شد و وافور را به دهن او و اقدس خانم می داد." (همان، ۱۱۰) حتی زنان سالخورده نیز اعتیاد دارند. زنان معتاد از طبقات بالای جامعه هستند. اسماعیل خان که پیشکار حضرت اجل است، بساط تریاک و شرابش همیشه به راه است. سید کاظم که مامور نظافت است تریاک می کشد. آقای سلیمانی که از خوانین محل و در عین حال رییس اداره است غروبها برای برای مشروب خوری به کنار رودخانه می رود و گاه نیز یکی از خانم ها برایش آواز می خواند.

از دیگر مواردی که در داستان به چشم می خورد نظام طبقاتی حاکم بر جامعه است. در نظامی که یکی خان است و یکی رعیت. هیچ اراده و اختیاری از خود ندارد رعیت باید کار کند خان نیز دست رنج او را بخورد. حتی برای اینکه بخواهد پسرش را داماد کند باید خان اجازه بدهد.

ساخت فرهنگی داستان

بخش عظیمی از زندگی را فرهنگ عامه (فولکلور) دربرمی گیرد و مردم هر کشوری هم برای شناخت و حفظ خود و هم برای حراست و پاسبانی از سرمایه های بی حد و حصرشان می باید با فرهنگ و آداب و رسوم و سنتهای خودی آشنایی یابند." اصطلاح فولکلور از دو واژه ی " فولک " به معنای مردم، گروه، طبقه، و " لور " به معنای دانش، تشکیل شده است. فرهنگ عامه اصطلاحی کلی است برای جنبه هایی از فرهنگ بشری که از طریق شفاهی، مشاهده، تجربه و تقلید به زندگی مردم منتقل می شود." (تمیم داری، ۱۳۶۸: ۱۱)

از بررسی فرهنگ عامه می توان به شناخت فرهنگی و اجتماعی یک ملت رسید زیرا که پیشینه ای بس کهن در حافظه ی تاریخی یک قوم دارند و به صورت یک میراث از نسل به نسل دیگر منتقل می گردند و در برخورد مذاهب و فرهنگ ها با یکدیگر این اعتقادات و رسوم صورت های تازه تری به خود می گیرند و فرهنگ یک جامعه را می سازند. فولکلور یکی از زیر مجموعه های فراوان فرهنگ است.

در رمان گورستان غریبان باورهای خرافی در بین مردم رواج دارد. اعتقاد به رمال، فال گیر، دعانویس و... در رفتارهایشان آشکار است. پاره ای از باورهای خرافی با مذهب آمیخته شده اند. علت بسیاری از بیماریها را به جن نسبت می دهند.

اگر شخصی مبتلا به بیماری تشنج بود چنین عنوان می کردند که اجنه سوار بر او هستند. مردم معتقد بودند که احمدشاه که یکی از شخصیت های عقلای مجانین داستان است و در رویای خود همه را به صورت بز و گوسفند می بیند، با اجنه در ارتباط است. از دیگر باورهای خرافی مردم این است که وقتی باران نمی بارد "بوکه باران" عروس باران" درست می کنند- این هم کاری صورت نمی دهد. نام چهل کچل را بر پاره کاغذی می نویسند و کاغذ را پهن می کنند که آسمان ببیند و باران ببارد، آنقدر که این چهل اسم را بشوید، اما آسمان خود را به کوچه ی علی چپ می زند- انگار نه انگار... این با کچل ها را بسیج می کنند و به بالای تپه ای می برند و کله های بیمویشان را به آسمان نشان می دهند شاید شرم کند از کله ی طاس آنها و ببارد... این هم نتیجه نمی دهد." (یونسی، ۱۳۷۲: ۲۸۵)

ضرب المثل ها بخش دیگری از فرهنگ شفاهی هر قوم را تشکیل می دهند مثل ها از گذشته های دور بین قوم ها و سرزمین های گوناگون رایج و در گویش ها بکار گرفته می شد که با بیان مثلی، اشاره به داستان و یا سر گذشتی بوده است. ضرب المثل ها در تفکر جامعه جایگاهی بس بلند دارند زیرا که از بطن جامعه تراویده و با مطالعه دقیق آن ها می توان به خلیقات، عادات، اندیشه ها و... یک جامعه پی برد و به نوعی تجلی گاه اندیشه های یک جامعه هستند. شمار بالایی از ضرب المثل ها برگرفته از مسائل اجتماعی است.

در این داستان نیز از زبان پدر و مادر حسین و دیگر بزرگترها، مثل های زیادی بیان می شود که اغلب مثل های مطرح شده، متأثر از محیط اجتماعی آن هاست. از آن جا که مثل های زیادی در داستان ذکر شده و از حوصله ی این نگارش خارج است، تنها به ذکر تیتروار تعدادی از آن ها اکتفا می کنیم.

- آب که سر بالا رود قورباغه ابوعطا می خوانند. (یونسی، ۱۳۷۲: ۴۱۲)
- کلاغ روده خودش در آمده بود می گفت جراحم. (همان، ۴۳۳)
- خودتان گز کردید خودتان هم بریدید. (همان، ۵۷۵)

ساخت سیاسی داستان

سیاست به عنوان پدیده‌ای انسانی، بخشی از نظام اجتماعی و پیچیده‌ترین نهاد جامعه به شمار می‌رود. جامعه‌شناسی سیاسی از پیوند دو دانش جامعه‌شناسی و سیاست شکل گرفته است. جامعه‌شناسی سیاسی را می‌توان "کوششی فکری برای توضیح و تبیین پدیده‌ها، رفتارها و ساخت‌های سیاسی به وسیله‌ی عوامل اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی دانست." (بشیریه، ۱۳۷۴: ۱۷)

در این داستان اندیشه‌های سیاسی ابراهیم به صورت گفتگو با پدرش در رمان آشکار می‌شود. در تهران درس می‌خواند. طرفدار طبقه‌ی کارگر و قشر کم‌درآمد است. با اینکه خان‌زاده است اما مخالف نظام طبقاتی است. از اعضای حزب توده است. با کمک او شعبه‌ای از حزب در شهر تشکیل می‌شود. نماینده‌ی حزب هدف حزب را چنین برمی‌شمارد: "هدف ما این است که با ایجاد وحدت بین طبقات مردم زحمتکش، و با مبارزه، این جریان را به پیش ببریم." (یونسی، ۱۳۷۲: ۳۳۹)

در عین حال طرفدار سوسیالیست و کشور شوروی است. به هر خانه‌ای که می‌رود اصول و برنامه‌های حزب را تبیین می‌کند.

حسین نیز تحت تاثیر ابراهیم به حزب توده گرایش پیدا می‌کند. از آن‌جا که برادر و خواهرش را از دست داده، به مبارزه علیه حکومت و نظام طبقاتی می‌پردازد و در جلسات حزب شرکت می‌کند. از دیگر کسانی که اندیشه‌های سیاسی‌اش در رمان آشکار است؛ مصطفی خان است از اولین کسانی است که وارد حزب می‌شود. اما اندیشه‌ی سیاسی درستی ندارد. مقید به سنت‌های ارباب-رعیتی است با اینکه ظاهراً طرفدار طبقه‌ی محروم جامعه است، اما به همان سنت‌های آبا و اجدادی خودش عمل می‌کند.

نتیجه‌گیری

گورستان غربیان به سبک رئالیستی (واقع‌گرایی اجتماعی) نوشته شده است. نویسنده که خود روستازاده‌ای از دیار کردستان است و دغدغه‌ی اصلی‌اش روستا و انسان‌های روستایی است به خوبی توانسته است، آداب و رسوم، فرهنگ، سیاست، وضع اقتصادی و زندگی اجتماعی مردم را، از زبان ابراهیم و حسین، به شکلی ملموس و ساده بیان کند. یونسی شخصیت‌های داستان را در بستر رویدادها و روابط اجتماعی به نمایش می‌گذارد. رمان او به شیوه‌ی کلاسیک است و رمان کلاسیک واقع‌گرایانه و جامعه‌شناسی است و دیالکتیک غامض روابط اجتماعی را نشان می‌دهد. و توفیق او نیز مدیون همین واقع‌گرایی است. درون‌مایه اثر بیشتر سیاسی و اجتماعی است. اما ارزش تاریخی آن نیز برجسته است و نویسنده به حوادث تاریخی چون: وقایع آذربایجان و کردستان، حوادث سوم شهریور ۱۳۲۰ و... اشاره‌ای دارد. اما قصد وی شرح و بیان مسائل تاریخی نبوده است. یونسی انیسه، زبان و بیان روشنی دارد و آدم‌ها، رنج‌ها و شادی‌های آنان را در جهان حقیقت و محیط جغرافیایی ویژه به تصویر درمی‌آورد. رمان به طور عمده ترسیم‌کننده‌ی زندگانی مردم کردستان در دوره‌ی

ستم شاهی است و نویسنده اوضاع نابسامان اجتماعی عصرشاهی را ترسیم می کند در واقع تمثیل گورستان غریبان، ایران عصر ستم شاهی است.

فهرست منابع

- ≠ آبراهامیان، یرواند، ایران بین دو انقلاب، ترجمه ی احمد گل محمدی و محمد ابراهیم فتاحی، چاپ ششم، تهران: (۱۳۸۷)
- ≠ آشوری، داریوش، تعریف و مفهوم فرهنگ، تهران: (۱۳۷۹)
- ≠ آریان پور، منوچهر و عاصمی، سید مصطفی، فرهنگ جامع پیش رو آریان پور (فارسی به انگلیسی)، جلد چهارم، تهران: (۱۳۸۵)
- ≠ اسکارپیت، روبر، جامعه شناسی ادبیات، ترجمه ی مرتضی کتبی، چاپ نهم، تهران: (۱۳۷۹)
- ≠ افشار، ایرج، سواد و بیاض (مجموعه مقالات)، تهران: (۱۳۴۹)
- ≠ امینی، امیرقلی، فرهنگ عوام، اصفهان: (۱۳۳۹)
- ≠ انوری، حسن، فرهنگ امثال سخن، جلد اول و دوم، چاپ اول، تهران: (۱۳۸۴)
- ≠ براهنی، رضا، قصه نویسی، تهران: (۱۳۹۰)
- ≠ تمیم داری، احمد، فرهنگ عامه، تهران: (۱۳۹۰)
- ≠ رحماندوست، مصطفی، مثل ها و قصه هایش، تهران: (۱۳۸۹)
- ≠ زرافا، میشل، ادبیات داستانی، ترجمه ی نسرین پروینی، چاپ اول، تهران: (۱۳۶۸)
- ≠ زرین کوب، عبدالحسین، نقد ادبی، جلد اول، چاپ سوم، تهران: (۱۳۶۱)
- ≠ ستوده، هدایت الله، جامعه شناسی در ادبیات فارسی، تهران: (۱۳۷۸)
- ≠ شمس، صادق، نگاهی به فرهنگ مردم کرمانشان، تهران: (۱۳۷۸)
- ≠ عسکری، حسنلو، نقد اجتماعی رمان فارسی، چاپ اول، تهران: (۱۳۸۷)
- ≠ قدیانی، عباس، نگاهی به تاریخ پهلوی اول، تهران: (۱۳۷۵)
- ≠ میرصادقی، جمال، چاپ بنجم، تهران: (۱۳۶۰)
- ≠ هدایت، صادق، فرهنگ عامیانه ی مردم ایران، تهران: (۱۳۷۹)
- ≠ یآوری، حسین و مسیحا، مریم، فرهنگ عامه، تهران: (۱۳۸۸)
- ≠ یونسی، ابراهیم، گورستان غریبان، چاپ دوم، تهران: (۱۳۷۲)
- ≠ -----، یکی از ما (خاطرات و دیدگاه های استاد)، در گفتگو با امیر حاجی صادقی، تهران: (۱۳۸۳)
- ≠ -----، شکفتن باغ، چاپ اول، تهران: (۱۳۸۳)